

ZAMONAVIY NEMIS VA RUS TILLARI LUG'ATIDA TAHLILNI KUCHAYTIRISH YO'LLARI

Gaziyeva Zaynabxon Narimanovna,

O'zDJTU Tarjimonlik fakulteti Roman-german
tillari tarjimashunosligi kafedrası katta o'qituvchisi

Dadamatova Xonzodabegim Xayrulla qizi

O'zDJTU Tarjimonlik fakulteti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada rus va nemis tillari rivojlanishining hozirgi bosqichida turli xil funktsional uslublarda analitik konstruktsiyalarning keng tarqalishi hodisasi ko'rib chiqiladi hamda uning qiyosiy tahlili o'tkaziladi.*

Kalit so'zlar: *analitik konstruktsiyalar, nemis tili, rus tili.*

Eng keng tarqalgan hind-Evropa tillari, ya'ni ingliz, rus, nemis va fransuz tillarining materiallari rivojlanishning hozirgi bosqichida turli xil funktsional uslublarda analitik konstruktsiyalardan keng foydalanilishini ko'rsatadi. Amaliy tilshunoslik sohasida ishlaydigan olimlar va chet tillari o'qituvchilari 1960-yillarda allaqachon barqaror kombinatsiyalarga katta qiziqish bildirib boshladilar, chunki ular frazeologiyaning bir qismi bo'lib, "tipik" frazeologik birliklardan farq qiladigan ma'lum xususiyatlar bilan ajralib turadilar. Bunday konstruktsiyalarning mavjudligi 100 yildan ko'proq vaqt oldin F. I. Buslayev tomonidan qayd etilgan.

Nemis tilida analitik fe'l konstruktsiyalaridan foydalanishning o'sib borayotgan tendentsiyasi stilistlarning keskin tanqidiga sabab bo'ldi (L. Rayners, T. Mattias, K. Korn). Nemis tadqiqotchilari (K. Daniels, R. fon Polenz, V. Shmidt, G. Geringer va boshqalar) analitik tendentsiyasi nafaqat nemis tiliga xos, balki uning tabiatida ham chuqur ildizlarga ega ekanligini ishonchli isbotladilar.¹

G'arbiy va mahalliy tilshunoslikda ushbu tuzilmalar bo'yicha yagona terminologiya mavjud emas. Rus tilshunosligida ular qisqartirilgan АГИК (analitik fe'l konstruktsiyalari), nemis tilida analytische verbal – nominale Verbindungen, Streckformen (siqilgan, siqilgan shakllar) deb nomlanadi. Analitik konstruktsiyalar odatda so'zlarning birikmasi (xizmat va muhim) deb ataladi, unda xizmat so'zi mustaqil ravishda yoki muhim affiks bilan birgalikda muhim so'zning grammatik ma'nosini va shu bilan butun tuzilmani ifodalaydi.

Nominal komponentli analitik fe'l konstruktsiyalari-bu asosiy ma'nosini to'liq yoki qisman yo'qotgan fe'l va mavhum otdan iborat iboralar (Macht ausüben, in Verlegenheit geraten). Ushbu konstruktsiyaning umumiy ma'nosi harakat yoki holatning aksidir [1]. Bunday holda, asosiy semantik yukni ot ko'taradi, fe'l esa "og'zaki so'zlovchi" vazifasini bajaradi. Bu analitik konstruktsiyalarning ilmiy va texnik taqdimot uslubida va rasmiy ishbilarmonlik aloqalari sohasida ishlashining sabablaridan biri bo'lib, ularning belgilari nominallik va statiklikdirdan iborat.

Funktsional fe'llar uch sinfga bo'linadi:

¹ Polenz Peter von. Funktionsverben im heutigen Deutsch. Sprache in der rationalisierten Welt. Peter von Polenz. Düsseldorf, 1963

1. Predloglar bilan ishlatiladigan fe'llar: bringen, bleiben, kommen, sein, stehen, geraten (in Frage kommen, in Mode kommen, zur Anwendung bringen, zur Verfügung stehen).

2. Tushum kelishigidagi ot bilan ishlatiladigan fe'llar: finden, treffen, leisten, unternehmen, erfahren,

3. Tushum kelishigidagi ot bilan ham, prepozitsiya guruhi bilan ham ishlatiladigan fe'llar: führen, haben, halten, stellen, nehmen ziehen (Einfluss nehmen, zur Kenntnis nehmen, zur Verantwortung ziehen, Fazit ziehen, zur Rede stellen, einen Antrag stellen, in Bewegung setzen, Hoffnungen setzen).²

АГИК тилда ishlashi oddiy va murakkab harakatni nutqda farqlash zarurati bilan belgilanadi. Oddiy fe'llardan farqli o'laroq, analitik konstruktsiyalar bir ildizli ko'p ma'noli fe'lning ma'nolaridan birini aniq amalga oshirishga ixtisoslashgan, masalan, ishlab chiqarish-amalga oshirish, kuzatish (maqsadga yo'naltirilgan, ilmiy kuzatuvni anglatadi) va kuzatish deyilganda (umuman kuzatish) nazarda tutiladi.

E. Kitsey ta'kidlashicha, ko'pincha barqaror fe'l-nominal iboralar faqat lingvistik sabablarga ko'ra fe'l o'rniga ishlatiladi. Masalan, rus tilida ular yuzning to'liq bo'lmagan paradigmasiga ega bo'lgan fe'lning paradigmatic nuqsonini to'ldirishga xizmat qiladi ("etarli bo'lmagan fe'llar"): jasorat, g'alaba qozonish, ishontirish, g'alati, zavq, qo'rquv va boshqalar. Bu fe'llarning bir qismida barqaror iboralar yordamida yo'q qilinadi: men g'alaba qozonaman, zavq bag'ishlayman, qo'rqitish.

Shunday qilib, АГИК rivojlanishining harakatlantiruvchi kuchi, stimulyatori tilning kommunikativ, semantik ehtiyojlari, uning elementar va murakkab harakatlarni chegaralashga intilishidir.

АГИК yordamida siz bayonotning kerakli qisqarishiga erishishingiz mumkin. Biz bir vaqtning o'zida bir nechta ma'nolarni qamrab oladigan va juda qisqa shaklda ko'plab ma'lumotlarni o'z ichiga olgan murakkab otlar haqida gapiramiz, masalan, Friedenskampfführen (tinchilik uchun kurashish).

Qiyinchiliklarning sababi individual tarkibiy qismlarni bilish asosida barqaror birikmalar hosil bo'lishining oldindan aytib bo'lmaydiganligidadir.

Rus va nemis tillaridagi barqaror fe'l-nominal iboralarni taqqoslash va ularning shakllanish qonuniyatlarini, birinchi navbatda, АГИК fe'lining semantik xususiyati va tabiatini aniqlash qiziqarli ko'rinadi.

Tillarni taqqoslash ularning rivojlanishidagi umumiylik va farqni aniqlashga, har birining o'ziga xos xususiyatlarini chuqurroq tushunishga, universal til qonuniyatlarini aniqlashga va chet tillarini o'qitish amaliyoti bilan bog'liq muammolarni hal qilishga yordam beradi.

АГИК (analitik fe'l konstruktsiyalari) ko'ra ba'zi fe'llar to'liq ma'noga ega. Masalan, führen fe'lining bir nechta ma'nolari bor, shu jumladan helfen, gehen, begleiten. Das Gespräch führen kombinatsiyasida- sich unterhalten- degan ma'noni anglatuvchi jarayonni ko'rsatadi. Fe'l-ot birikmalarining katta guruhi ot bilan so'z hosil qiluvchi fe'lga tengdir. Masalan, den Titel gestatten-betiteln. Mahalliy bo'lmagan tilda

² .Gutarova A.V. Nemis tilining analitik fe'l-nominal konstruktsiyalari va ularning ruscha yozishmalari : Avtoref. dis. ... kand. Filol.fanlar. Qozon, 2008 yil. 19 b

gapirishga harakat qilayotgan odam beixtiyor leksik modellarni va ularni o'z ona tilida qo'llash chegaralarini rus tiliga o'tkazishga intilishi tabiiydir. Shuning uchun ona tilida interferent ta'siri og'zaki-nominal perifrazalarni o'zlashtirish juda qiyindir.

Barqaror iboralar tilni o'zlashtirishda ham, tarjima faoliyati davomida ham qiyinchiliklar manbai bo'lib xizmat qiladi.

АГИК (analitik fe'l konstruksiyalari) ni rus va nemis tillarida taqqoslashda shunga o'xshash xususiyatlar aniqlandi. Birinchidan, bu turli tillarda barqaror birikmalar, shunga o'xshash modellarning mavjudligi, ular fe'lni ifodalashning oddiy shakllari bilan bir qatorda ma'lum bir harakatni ko'rsatish uchun nutqda xizmat qiladi. Ikkinchidan, АГИК fe'l komponenti uning asosiy ma'nosini anglatmaydi va iborada uning grammatik dizayneri sifatida ishlaydi va nominal komponent leksik ma'noning tashuvchisi hisoblanadi. Uchinchidan, АГИК odatda bir so'zli yozishmalarga osongina tarjima qilinishi mumkin: yordam bermoq - yordam kōrsatish, helfen - Hilfe leisten .

Nemis tilidagi АГИК(analitik fe'l konstruksiyalari)va ularning ruscha variantlari ko'pincha tarjimada mos keladi, masalan: einen Rat geben (beraten, raten) – дать рекомендацию, рекомендовать, Opfer bringen (opfern) – приносить жертву, жервовать, in der Lage sein-быть в положении, ситуации, vaziyatda bo'lish; zum Ende kommen (beenden, enden)- ,заканчивать(ся),einen Schlaf versinken (einschlafen) -погружаться в сон,засыпать, Fehler machen (fehlen) -делать ошибку,ошибаться va boshqalar,lekin: einen Kuss geben (küssen) - о'рмоқ(целовать) õpich bermoq emas.

Shunday qilib, rus tilida, nemis tilida bo'lgani kabi,АГИК paydo bo'lishi mumkin bo'lgan bir qator modellar mavjud, ammo odatda nemis tilidagi shakllar rus tilida cheklangan fe'lga mos keladi, ya'ni nemis tiliga xos bo'lgan ushbu modellar rus tilida amalga oshirilmaydi. Bu nemis tilining analitikligini va uning nominal nutq uslubiga, ya'ni harakatni yanada chuqurroq ifodalashga intilishini ko'rsatadi.

Odatda so'zlar ular tomonidan ko'rsatilgan tushunchalar birlashtirilganda birlashtiriladi, deyishadi. Ko'pincha vaziyat aslida murakkabroq ekanligi aniqlanadi va ba'zida printsiptial jihatdan bir xil tushunchani bildiradigan so'zlar turli xil muvofiqlikka ega bo'lishi mumkin.

Boshqacha qilib aytganda, moslik so'zlarning ma'nosi bilan belgilanadi va nafaqat belgilangan tushunchalarning muvofiqligi bilan belgilanadi. Qanday bo'lmasin, erkin muvofiqlik ma'lumotni nazarda tutadi, unda tilni biladigan har bir kishi so'zlarni birlashtirish imkoniyati to'g'risida xulosa chiqarishi mumkin. Agar bunday xulosa chiqarish mumkin bo'lmasa yoki u kuzatilgan faktlarga zid bo'lsa, unda biz erkin muvofiqlik haqida gapiramiz, bu birinchi navbatda jinoyat sodir etish, ta'sir qilish, taassurot qoldirish kabi barqaror iboralarni o'z ichiga oladi, einen Anfang nehmen, eine Stunde geben, ein Vertrauen schenken.

Erkin birikmalarda ma'ruzachi leksik semantikaga tayanib, tarkibiy qismlarni so'zma-so'z tanlaydi, ammo bunday operatsiyani АГИК shakllanishida ham ko'rish mumkin, uning tarkibiy qismlaridan biri, kalit, erkin so'z bilan bir xil tarzda tanlanadi.Ikkinchi komponentni yuz foiz bashorat qilib bo'lmaydi. Biroq, agar bir xil erkin bo'lmagan komponent juda katta kalit so'zlar guruhi yoki o'xshash ma'noga ega

kalit so'zlar bilan ishlatilsa, tushunish ehtimoli ortadi . Masalan, rus tilida juda katta so'zlar guruhi etakchi fe'l bilan birlashtirilib, ko'lami jihatidan muhim bo'lgan harakatlar ma'nosiga ega: urush olib borish, siyosat olib borish, targ'ibot qilish, savdo qilish, qazish va hk.

Nemis tilida begehen fe'li ko'pincha noto'g'ri xatti-harakatlar, xulq-atvor qoidalarini buzish, qonun, kimningdir erkinligini bildiruvchi so'zlar bilan barqaror birikma hosil qiladi: einen Betrug begehen-aldash; einen Verstoß begehen-jinoyat sodir etish,einen Diebstahl begehen-o'g'irlik qilish; eine Sünde begehen - gunoh qilish; eine Diversion begehen - sabotaj qilish; eine Dummheit begehen - ahmoqlik qilish; einen Verrat begehen - xiyonat qilish; ein Verbrechen begehen - jinoyat sodir etish. Rus tilida ushbu tematik guruh fe'l bilan barqaror iboralarni hosil qiladi.

Chet tilidagi lug'atni yod olish jarayonida talabalar uchun asosiy qiyinchilik so'zning tovushli, grafik va grammatik shakllarini yodlash va xotirada saqlash emas, balki uning semantikasini, ya'ni mazmunini to'g'ri va aniq ifodalashdir. Binobarin, yangi so'zlar bilan ishlashda yangi leksik birlikning "mazmunli" tomonini chuqur va to'g'ri ochib berishga imkon beradigan mnemonik emas, balki talabalarning bilim faoliyati birinchi o'ringa chiqishi kerak.Ma'lumki, alohida leksemalar emas, balki ular kiritilgan kombinatsiyalar qatorlari esga olinadi, Shuning uchun V. G. Gakning fikriga ko'ra, "biz so'zlarning mosligiga e'tibor bermagunimizcha, biz hech qachon hech kimga chet tilini o'rgatmaymiz: kombinatsiyadan chiqadigan tilni o'zlashtirish yo'li alohida so'zdan ketadigan yo'ldan qisqaroq".

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1.Polenz Peter von. Funktionsverben im heutigen Deutsch. Sprache in der rationalisierten Welt. Peter von Polenz. Düsseldorf, 1963

2.Gutarova A.V. Nemis tilining analitik fe'l-nominal konstruktsiyalari va ularning ruscha yozishmalari : Avtoref. dis. ... kand. Filol.fanlar. Qozon, 2008 yil. 19 b.

3.Kitsey E.N. Barqaror fe'l-nominal iboralar yordamida harakat ma'nosini ifodalash vositalarini qiyosiy o'rganish: Avtoref. dis. ... kand. Filol.fanlar. M., 2008. 27 b.